

PÁZMÁNY PÉTER POLITIKAI PÁLYAKEZDÉSE

Elvégezve a *cursus maiort* Pázmány Péter 1607. április 29-én, a gráci templomban letette a negyedik fogadalmat, Carillo Alfonz helyettes tartományfőnök kezébe. Ezzel végleg lezárult a szerzetesi felkészülés hosszú időszaka, s a jezsuita rend teljes jogú tagjává lett. Alig néhány hét múlva, odahagyta a gráci egyetemet, hogy előljárói parancsára Magyarországra jöjjön. 37 éves ekkor.

Huzamosan, közel húsz éve nem élt az országban. Amióta 1588 őszén, tizen-nyolc éves korában Kolozsvárt belépett a rendbe, szinte le sem tette a vándorbotot. Krakkóban, majd Jaroszlóban novicius, Bécsben végzi a bölcsészeti kurzust, 1593 tavaszán Rómába megy a négyéves hittudományi tanfolyamra. 1597-ben a gráci jezsuita konviktus prefektusa, 1598-tól az egyetemen a filozófia tanára. Közben 1601-ben rövid időre Vágsellyére kerül, a frissen alapított rendházba, de meg sem melegszik, már Kassára küldik hittérítőként, míg néhány hónap után Forgách Ferenc nyitrai püspök mellett találjuk. 1603 őszén azonban már újra Grácban van, előbb akadémiai hitszónok, alig néhány hét múlva azonban már a skolasztikus teológia tanára. Grácból nézi végig a Bocskai szabadságharcot s csak hallomásból értesül a bécsi és a zsitvatoroki békekötés hosszan húzódó tárgyalásairól, majd a megegyezésről. A hazai valósággal csak most, 1607 nyarán kerül szemtől szembe.

Claudio Aquaviva, a rend generálisa korábban Erdélybe szánta Pázmányt. A gyulafehérvári jezsuita misszió vezetői szinte minden levelükben megújították kérésüket: küldjön fiatal magyar szerzeteseket. A szépen induló fejedelemségi térítést azonban a szabadságharc leállította, s a kolozsvári országgyűlés száműzte a jezsuitákat. Egy ideig még kísértett ugyan titokban, álruhában való tevékenység terve, hamarosan azonban letettek róla.

1607. július 4-én Rudolf király Forgách Ferencet nevezte ki esztergomi érsekké. Forgách — a jezsuita rend régi magyarországi pártfogója — Pázmányt már korábban ismerte. A Magyar István prédikátor könyvére adott válasz megírására is ő bízta még 1603-ban, s valószínű, hogy most az ő kérésére küldi a rend Pázmányt névleg a sellyei rendházba, valóban azért, hogy tanácsadója és segítője legyen az érseknek.

A magyarországi katolikus egyház válságos időket élt át ekkor, szinte a megsemmisülés szélére jutott. A Bocskai szabadságharc győztes protestáns rendjei, ráébredve erejükre, nem elégedtek meg azzal, hogy felszámolják a Rudolf által indított ellenreformáció eredményeit, hanem, hogy bebiztosítsák győzelmüket, a katolikus egyház közjogilag biztosított kiváltságos helyzetének megszüntetésére törekedtek. A hajdú csapatok előnyomulásuk során visszavették az erőszakkal kisorszított protestáns templomokat, s elűzték, nemegyszer megölték a plébánost, gyakorlatilag megszüntetve az amúgy is csak néhány helyen élő katolikus vallás-gyakorlatot. Bocskai pedig egy mozdulattal félretolta az egyházi kiváltságokat, ha azok a politikai életet érintették. Országgyűléseire a püspököket nem hívta meg, katolikus egyháziak tanácsával nem élt, a szerzetesek kezén lévő hiteles helyek élére protestáns nemeseket rakott és a kezére került egyházi birtokokat sorozatosan világiaknak adományozta, kihúzva ezzel az utolsó anyagi alapot a katolikus főpapság alól. A béketárgyalásokon pedig nem kevesebbet követelt, mint a főpapoknak az országos tisztségekből és a királyi tanácsból való eltávolítását. A győztes protestáns rendiség, miközben korlátozta és visszaszorította az uralkodó hatalmát, megsemmisítő csapást készült mérni az udvarral szövetséges klérusra.

A magyar katolikus főpapság, amióta hívei az országban megfogyatkoztak, mindjobban azonosította magát a Habsburg érdekekkel, ahogy az uralkodó is hovatovább már csak bennük bízott fenntartás nélkül. Rudolf császár- király, hogy

majorizálja a királyi tanács protestáns urakból álló világi részét, teljes számban kinevezte a magyarországi püspököket, jöllehet legtöbbjük egyházmegyéjében a török volt az úr, híveik pedig amúgy sem voltak. Ezek a püspökök Nagyszombatban vagy Bécsben éltek, az udvar kegyelemkenyerén, s mert veszíteni valójuk nem volt, szünet nélkül a protestánsok elleni támadásra tüzelték az udvart. Hogy a protestáns nemességet megtörjék, az Istentől rendelt uralkodó abszolút hatalmát hirdették, s azt vallották, hogy a királynak semmilyen erőszaktól nem szabad visszariadnia a rendek túlhatalmának megsemmisítésére.

Az erőszakos rudolfi ellenreformáció nagyrészt az ő unszolásukra indult az 1600-as évek elején, s amikor a fegyveres beavatkozás fegyveres ellenállást váltott ki, ők voltak leghangosabb szószólói annak, hogy a fellázadt protestáns alattvalóknak semmilyen engedmény nem adható.

A megalkuvás nélküli harc vezéralakja Forgách Ferenc gróf, akkor nyitrai püspök volt. A maga igazában fanatikusan hívő, semmitől vissza nem riadó, ha kell a mártírhalált is vállaló, fáradhatatlan és erőszakos természet. A rendek, nem ok nélkül, benne látták az udvar rossz szellemét, aki a fegyveres akciókat — köztük a kassai nagytemplom erőszakos elvételeit — elindította, vagy a jogi megtorlásokat — így az eretnekek elleni régi törvényeket felújító 1604:22. törvénycikket — kieszelte. 1606-ban, amikor az udvar szorult helyzetében már a fölkelőknek adandó engedményekre is kész volt, az egyház nevében Forgách kiáltott nemet. Ahogy a Bocskai-párti urak később mondták: „Senki olyan ellent nem tartott, mint ő, a pacifátoroknak mind az egész német urakval és császár tanácsival nem volt annyi igyek és munkájuk, mint ővele. Mert elhasonlítt volt az országtúl és nem akart az urakval ő nagyságokkal egyetérteni, s noha az ország teljességgel elvégezte, ő nem, hanem contradicált.”

Forgách és a főpapság tiltakozása nem tudta megakadályozni a bécsi béke megkötését, Bocskai 1606 végén bekövetkezett halála azonban új lehetőséget teremtetett számukra. A békét ugyanis az országgyűlésen be kellett cikkelvezni, hogy érvénybe lépjen. Míg a klérus más tagjai úgy akarták ezt megakadályozni, hogy nem javasolták a rendek összehívását, Forgách azt vallotta, igenis országgyűlést kell hirdetni, „nem azért, hogy azon őfelsége tekintélyének a rovására bármit is határozzanak, hanem, hogy amit Bocskai idejében ellene végeztek, megsemmisítsék”. Mivel Bocskai megszegte a békét — hirdette —, így „az uralkodót semmi sem kötelezi annak megtartására”. Az országgyűlésen tehát — mondja a pár hetes esztorgomi érsek, teljes öntudattal oktatva a Rudolf nevében kormányzó Mátyás főherceget — már az uralkodói előterjesztésben ki kell jelenteni, hogy a régi törvények érintetlenül érvényben maradnak, Bocskai végzése pedig megsemmisülnek, mert törvénytelenek és a királyi hatalom ellen vannak.

A Forgách mellé beosztott Pázmány máról holnapra a magyarországi politikai harcok középebe került. 1607 őszétől állandóan ott találjuk az érsek oldalán, aki többnyire Nagyszombatban vagy Pozsonyban tartózkodik, de gyakran jár Bécsbe a királyi tanács üléseire, időnként pedig Prágába utazik, kihallgatásra Rudolf királyhoz. Pázmány mindenhová elkíséri, s mivel az érsek rábeszélésére Mátyás főherceg, a többi szerzetes renéhez hasonlóan, a vágsselyei jezsuitákat is meghívja a rendi gyűlésekre, küldöttként részt vesz az országgyűlésen is, míg csak a felháborodott protestáns rendek ki nem tiltják onnan. Pozsony városát azonban akkor sem hagyja el, s ha kívülről is, de mindvégig részt vesz a tárgyalásokon.

Az érsek fáradhatatlan, harcos alakja valósággal lenyűgözte Pázmányt. Az egymással mind erősebb ellentétbe kerülő bécsi és prágai kormánykörök között, a pillanatnyi érdekek, hatalmi szempontok szerint változó udvari politikai álláspontok forgatagában, az ő meg nem alkuvó céltudatossága jelentette az állhatatosságot, azt a sziklát, amelyet semmilyen vihar nem mozdít ki. Az ország kormányzója, Mátyás főherceg kezdettől fogva hajlamos volt a magyar rendekkel való megegyezésre, amit a spanyol követ, a pápai nuncius és a magyar egyház képviselőjében Forgách a leghevesebben ellenzett. A főherceg tanácstalan, már a trón felé kacsingat, ezért nem akarja a katolikus hatalmakat magától elidegeníteni, de a magyar rendek jóindulatát sem akarja eljátszani. Míg Forgách a rendekkel való megegyezést hirdeti, ő egyre inkább hajlik a velük való megegyezés, sőt a szövetség felé.

Az udvarban teljes a tanácsstalanság — írta Pázmány már 1607. szeptember 26-án, egykori gráci tanártársának, Stoboeus lavanti püspöknek —; a rendeket összehívták, de az országgyűlést nem merik megtartani, a bizonytalanságban senki sem tudja, mihez tartsa magát, így minden marad a régiben, az uralkodó híveinek és az egyháznak a kárára. Ha ez így megy tovább, a rendek teljesen felülkerekednek, névlegessé teszik a királyi hatalmat, s a katolikus egyház végső romlásba jut. Az 1608 januári pozsonyi gyűlésen is úgy látja, csak Forgách érsek áll igazán helyt az egyházért, — persze a protestánsok gyűlölik is őt. Ahogy Ferdinánd főherceg gyóntatójának, szintén egykori gráci tanártársának, Bartholomaeus Villeriusnak írta: Forgáchot megfojtának egy kanál vízben, mert benne látják törekvéseik legkövetkezetesebb ellenzójét. „A helyzet olyan — olvassuk levelében —, hogy a bíboros őminenciája komoly életveszélyben van; de ő lelkiileg jól felvértezve, kész akár a fejét is kockára tenni a hitért és a hűségért, amellyel Istennek és a császárnak tartozik.”

Forgách ugyanis ekkor, 1608 elején, már nemcsak a rendekkel állt szemben, hanem Mátyás főherceggel és környezetének nem magyar tanácsosaival is, akik Rudolf császár ellen nyíltan a magyar rendekkel való megegyezést keresték. Ahogy az érsek maga panaszkolta Borghese bíboros vatikáni államtitkárnak: Mátyás főherceg „a közbéke megzavarójának” nevezte őt, s azzal fenyegeti, hogy birtokait elkobozza, őt magát pedig száműzi. Ő azonban — írja — a végsőkig kitart Rudolf mellett. „Ha kell vállalom a száműzetést, sőt életemet is szívesen odaadom.” Mátyás és az esztergomi primás viszonya annyira elromlott, hogy amikor a pápa megküldi Forgáchnak a bíborosi jelvényeket, s levelében arra kéri a főherceget, hogy ünnepélyesen adja át neki, a ceremónia napjára Mátyás tünnetően elutazik Pozsonyból.

Forgách politikája az egyházat nemcsak a protestáns nemességgel állította engesztelhetetlenül szembe, hanem az immár Rudolf helyébe lépő Mátyással és udvarával is. Amikor pedig a pozsonyi országgyűlésen Magyarország, a két Ausztria és Mátyás főherceg szövetséget köt egymással a bécsi béke védelmére, a nyíltan ellentmondó Forgách egyedül marad. A rendek megfosztják őt helytartói méltóságától, s a főherceg megfenyegeti: ha ő marad Magyarország élén, az érseknek távoznia kell. „Atyám, imádkozzunk egymásért — írta Pázmány Villeriusnak —. Én rövidesen vándorbotot veszek a kezembe, de hogy merrefelé, azt még nem tudom.”

Ekkor még teljesnek látszik az egyetértés az érsek és jezsuita tanácsadója közt. Ugyanannak a nemzedéknek a tagjai — Forgách mindössze négy évvel idősebb —, teológiai képzettségüket mindkettőn Rómában nyerték, részben tanáraik is azonosak voltak. Mégis, mintha a változó világ két ellentétes pontján állának. Forgách a régi értelemben vett *ecclesia militans* katona egyénisége, legszívesebben karddal vágna ketté minden problémát, maga is legfőljebb török, de nem hajlik. A középkori *potestas directa*, a világ ügyeibe közvetlenül beleszóvaló, abban intézkedő egyházpolitika képviselője, e tekintetben maga fölött csak az uralkodót ismeri el, a nemesi-rendi jogokat (jóllehet főnemesi származék) nem hajlandó elismerni. Ahogy a már idézett, 1608 eleji nemesi nyilatkozat mondotta róla: „az nemes országbéli regnicolákat megveti és szidalmazza”. Pázmány mindenekelőtt diplomata, ha kell hajlékony, rugalmas, a körülményekhez alkalmazkodó. A neoskolasztikus eszmékben nőtt fel, vallja a tekintélyi világrendet, melyben „egyesek parancsolnak, mások pedig alárendelik magukat”, ugyanakkor — mint Bellarmino tanítványa — az egyházjogban kilépett a középkori hagyományokból s a közvetlen cselekvéssel szemben a *potestas indirecta*, a közvetett egyházi beavatkozás politikáját vallja; éppen ezért nem olyan feltétlen híve az abszolút rendszernek, és a rendekkel sem áll olyan ellenségesen szemben, sőt jogaikat jórészt elismeri és bizonyos fokig érzelmileg is közéjük tartozónak érzi magát. „Magamról azt mondhatom — írta nem sokkal később —, s ezt mind írással, mind jószággal birtoklásával bizonyíthatom: háromszáz vagy több éve, hogy őseim nemesek, közülük többen vérüket ontották a hazáért.” Olyan hang ez, amit Forgách sohasem ütött meg.

Az első kételyek Forgách politikájának helyességét illetően 1608 februárjában, a pozsonyi gyűlésen ébredhettek Pázmányban. Ekkor döbönt rá, hogy a mindenkivel való szembehelyezkedés, az uralkodó és a rendek ellen egyszerre

folytatott harc, a már amúgy is meggyöngült katolikus egyház teljes megsemmisüléséhez vezethet. Aki gyöngye, nem játszhat az erő és erőszak politikájával. De az abszolút uralom merev védelme sem kecsegtet sikerrel. A nemesség nemcsak Magyarországon, hanem az egész Habsburg Monarchiában megerősödött, a protestáns rendek hatalma birodalomszerte növekedőben volt. Hogy pedig az erőszak politikája, melyet az udvarnak is csak megkezdeni volt ereje, de végivinni nem, mire vezet, azt világosan megmutatta a Bocskai felkelés. Még rosszabb folytatást ígért az 1608 januári pozsonyi gyűlés.

1608 februárjától kezdve észlelhetjük az első, egyelőre még jelentéktelennek tűnő magatartásbeli különbségeket az érsek és tanácsadója közt. Néhány hónap alatt azonban nyilvánvalóvá válik, útjaik elváltak egymástól.

A királyválasztó országgyűlésre készülve, 1608 júliusában Mátyás főherceg, már mint designált magyar király véleményt kért országba több teológusától, adhat-e a protestánsoknak vallásszabadságot? Khlesi bécsi püspök, Millino bíboros, a pápai követ és egy ismeretlen főpap válasza az volt: nem. Egyedül Pázmány emelt megfontolásokat, rámutatva, hogy zavaros viszonyok közt, időnyerés okából, célszerűbb engedményeket tenni, mint ezt megtagadva, mindent örökre elveszíteni. A magyarországi helyzet, mondja, egyébként is egészen különleges. A protestáns rendek ugyanis készebbek török vagy tatár uralom alá adni magukat, mint lemondani vallásuk szabad gyakorlatáról. Ilyen körülmények közt nem az a kérdés, hogy mit szabad, hanem, hogy mit lehet tenni.

Mátyás főherceg nyilván hálás volt Pázmány véleményéért, mely számára az amúgy is egyetlen lehetőséget járható útnak nyilvánította, Forgách érseket azonban mindez nem győzhette meg. Rudolfnak a magyar trónról való lemondása után a Bécs elleni nyílt ellenségeskedéssel ugyan felhagyott, de egyre-másra küldte már nem is följegyzéseit, hanem követeléseit a főhercegnek. „Fenségedtől mindenekelőtt azt kívánjuk — írta többek közt —, ne engedjen semmiben a törvénytelen követeléseknek. Ne tegyen változtatást a koronázási eskü szövegén, ne fogadjon el semmilyen újítást, s ne hagyja becikkelyezni a bécsi béke rendelkezéseit.” — „Figyelmeztetem Fenségedet” — írta máskor —, hogy Bocskai adományai érvénytelenek, mert csak a koronás királynak van joga birtokot adományozni, s hogy a szabad királyi városokban engedélyezett vallásszabadság az uralkodói jogok durva megnyirbálása, „mert ezek a városok a korona tulajdonát képezik és a király kizárólagos joghatósága alá tartoznak”. Forgáchot támogatja a pápai nuncius, Placido de Marra melfi püspök, aki Rómába küldött jelentéseiben nem győz panaszkodni Mátyás állhatatlanságáról, s az ausztriai jezsuita rendtartomány provinciális, Giovanni Argenti is, aki azon kesereg, hogy a főherceg ugyan nem ellenkezik vele, de csak „homályos szép szavakat” kap tőle, „azonkívül semmit”. Egyedül Aquaviva generális lát messzebb, megintve provinciálisát, hogy a jövőendő uralkodóval az együttműködést keresse.

Pázmány azonban kitart az egyszer megkezdett úton. Amikor az országgyűlésen a katolikus klérus képviselői, főpapok, káptalani és szerzetesrendi követek ünnepélyesen tiltakoznak a protestánsoknak adott engedmények ellen, a jezsuita rend küldötte nincs közöttük, Pázmány nem csatlakozik a tiltakozókhoz. Ha előző lépése az udvarnál, ez a tartózkodás a rendeknél kelthetett feltűnést.

Még egy lépéssel tovább ment Pázmány, amikor a jezsuita rend birtokjoga érdekében magához az országgyűléshez fordult 1608 novemberében. Eljárása szögesen ellentétes Forgách álláspontjával: jogosnak vélt kérelmét elbírálásra a rendek elé terjeszti. A kérvényben a bécsi béke alapjára helyezkedik és éppen annak a vallásszabadságot biztosító rendelkezései alapján igényli a jezsuita rend elleni végzések megváltoztatását.

Pázmány beadványa, jóllehet az ügyet az udvar is támogatta, nem hozott eredményt, a protestáns rendek nem voltak hajlandók a jezsuiták javára engedményeket tenni. Mindez viszont csak megerősíthette Pázmányban az egyre jobban érelődő felismerését: a nagyra nőtt magyar rendeket sem az udvar, sem az amúgy is gyöngye egyház nem tudja megtörni. Egy megoldás van csupán: a rendi erőket a katolikus egyház szolgálatába kell hajtani, a protestáns arisztokrácia áttérítésével. A kívülről indított fegyveres harc, a polgárok és parasztok templomainak erőszakos elvétele nem vezet célra, csak még jobban összeková-

csolja a rendi egységet. Belülről kell meghódítani a rendiséget azzal, hogy meggyőzéssel, okos rábeszéléssel megnyeri az ellenséges tábor vezető családjait, ellenségéből szövetségessé teszi őket.

1608-ban ez a program merésznek, szinte reménytelennek tűnt, az elkövetkező évek azonban bizonyították, hogy megvalósítása egyáltalában nem lehetetlen. A Habsburg uralommal megbékült, sőt szövetkezett arisztokrácia, vallásában is igyekezett az uralkodóhoz hasonlítani, szinte csak az alkalmat várta, hogy ellenzékiiségét minden téren feladja. A történelmi személyiség nagyságának a titka mindig is az volt, hogy felismerje a kor lehetőségeit, s a fő társadalmi erővonalak irányába hasson. Pázmány Péter azáltal válhatott a magyar katolikus egyház újjáteremtőjévé, hogy felismerte a hazai társadalmi fejlődés irányát s a megtörés politikája helyett a rendek megnyerését választotta. Ahogy láttuk, ezt annál inkább tehetette, mert maga is a nemesi társadalomból indult, s bizonyos rendi jogok elismerését teológiai érvekkel is alá tudta támasztani. Ahogy 1616-ban, már mint az esztergomi érseki szék jelöltje, a protestáns Thurzó György nádornak írta: „...én is szinte oly magyarnak tartom magam, mint akárki; hazámnak, nemzetemnek böcsületeit és csendességét szeretem és Istentől óhajtván kérem. Az nemességnek is privilégiumot szeretem és tehetségem szerint oltalmazom; mert noha most, az sok hadak között megaprósodott az Pázmány nemzetség, de azt megbizonyíthatom, hogy Szent István király idejétől fogva jószágos nemes emberek voltak az eleim... Azért soha bizony a nemesség privilégiuma ellen nem törekedtem, ne is adja Isten, hogy törekedjem.”

A későbbi években, pályája további során, Pázmány a lényegét tekintve, kitartott az 1608-ban választott elvek mellett. A pályakezdetés politikai tanulsága egy életre szól.

Jegyzetek: Előadasként elhangzott a Győrben rendezett „A magyarországi korabarrokk” konferencián. A felhasznált fontosabb irodalom és levéltári források az alábbiak.

Pázmány életére ma is nélkülözhetetlen: Frankl Vilmos: Pázmány Péter és kora. I-III. k. Bp. 1868—1872. és Fraknói Vilmos: Pázmány Péter. Bp. 1880. (Magyar történelmi életrajzok) — Pázmány életrajzának 1588—1597 közti részét levéltári kutatások alapján tisztázta, számos téves adatot javítva Óry Miklós: Pázmány Péter tanulmányi évei. Eisenstadt 1970. — A Pázmány egész életét értékelő tanulmányok közül még az alábbiakat használtam: Sík Sándor: Pázmány Péter az ember és az író. Bp. 1939; Klaniczay Tibor: Pázmány Péter (Klaniczay Tibor: Reneszánsz és barokk. Bp. 1961. 340—360. l.); Ferdinandy Mihály: Pázmány az államférfi (Katolikus Szemle, Róma 1970. 201—217. és 315—328. l.); Makkai László: Pázmány Péter (Élet és Tudomány 1970. 40. sz. 1875—1879. l.)

A Jezsuita Rend ez időbeli magyarországi tevékenységére: Carillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai. Közrebocsájtja: Veress Endre. II. Bp. 1943; Szántó Arator István jezsuita szerzetes iratai. Összegyűjtötte és sajtó alá rendezte Szittyay Dénes. Bp. 1950. (Meg nem jelent munka. Tördelt korrektúrája e tanulmány írójának tulajdonában.) Sörös Pongrác: Forgách Ferenc esztergomi bíboros. Bp. 1901; Ackermann Kálmán: Forgách Ferenc bíboros, esztergomi érsek. Bp. 1918. és Bártfal Szabó László: A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgách család története. Esztergom 1910, főleg 328—352. l.

Pázmány levelei: Pázmány Péter... összegyűjtött levelei. Sajtó alá rendezte Hanuy Ferenc. I. Bp. 1910. és (az 1608-as levelek): Irodalomtörténeti Közlemények 1975. 686—688. l. Valamennyi egyéb iratot a Magyar Országgyűlési Emlékek sajtó alatt lévő 1607—1608-as kötetéből idéztük.

Sorsmagány

arcom
belső félelmeit
csak én
ismerhetem

BÍRÓ JÓZSEF